

Lorena Drakula

**Konzervativizam
jugoslavenskog
realsocijalizma:
preraspodjela
političkih uloga
nakon 1968.**

Kriza i kritike racionalnosti. Nasljeđe '68.

Ur. B. Mikulić / M. Žitko, Zagreb: Filozofski fakultet 2019.

SAŽETAK

U radu se detektiraju i problematiziraju konzervativni elementi jugoslavenske vlasti koji su više ili manje oprečni socijalističkim idealima, pogotovo se osvrćući na problematiku nove klase. Prvenstveno se navedeno analizira kroz prizmu studentskog pokreta 1968. godine koji jugoslavensku vlast kritizira s radikalnije lijeve pozicije, ali istovremeno i sam sadržava određene konzervativne elemente. Revolucionarni potencijal 1968. godine u Beogradu uspoređuje se s potencijalom 1971. godine u Zagrebu, čime se pokušava demistificirati pojam “generacije ’68”. Studentske demonstracije 1971. pokazuju se kao subverzivne, kritičke i reakcionarne. U skladu s tim daje se osnovna analiza pojma konzervativizma, pokazuje se njegova dinamičnost te potreba za konstantnim specificiranjem njegova sadržaja i konteksta. ★

The Conservatism of Yugoslav Real Socialism: Redistribution of Political Roles after 1968

ABSTRACT

This paper is focused on detecting and problematizing the conservative elements of Yugoslav political authority which are somewhat contrary to socialist ideals, especially with regard to the issue of an emerging new class. This issue is primarily analyzed from the perspective of the 1968 student movement, which criticized the Yugoslav government from a more radical left position, although it simultaneously also contained certain conservative elements. The revolutionary potential of 1968 in Belgrade is compared to that of Zagreb in 1971 with an aim to demystify the concept of the “1968 generation”. The 1971 student demonstrations in Zagreb are observed as subversive, critical, and reactionary. In accordance with this, a basic analysis of conservatism as a concept will be provided, with particular attention given to its dynamism and the need for continuous verification of its meaning and context. ★

Godinu 1968. gotovo da nije moguće analizirati ukoliko se ne promišlja kroz prizmu studentskog pokreta, demonstracija, manifestacija ili gibanja. Pogotovo u jugoslavenskom kontekstu nije svejedno ni koji ćemo pojam koristiti za denotiranje aktivnosti koje su se događale u lipnju te godine, prvenstveno u Beogradu, a onda i u drugim jugoslavenskim gradovima. Pojam pokreta ili demonstracijâ nosi sobom težinu političkog projekta, dok se manifestacije ili gibanja studentske aktivnosti opisuju gotovo kao festivalske. Ova su se dva načina imenovanja događanja u Studentskom gradu u Beogradu formirala kroz jugoslavenske politike i govore, načine na koje se vlast nosila sa studentima koji su na svoja pleća preuzimali teret revolucionarnosti. Studenti su, potaknuti prvenstveno svojim profesorima i *Praxis* školom, zahtijevali umanjenje jaza između teorije i prakse — između socijalizma i realsocijalizma. Međutim, kroz taj su zahtjev nužno doveli u fokus dotadašnji rad jugoslavenske vlasti, zahtijevajući smjene birokrata i novih elita. Premda se o ideološkoj pozadini uključenih studenata može raspravljati, zahtjevi postavljeni u javnim proglašima dolazili su kao kritika s ljevice, pa jugoslavensko vodstvo preuzima konzervativne metode legitimacije kako bi očuvalo poziciju moći. Ovaj rad je pokušaj da se analiziraju konzervativni elementi u državi usred modernizacije, započete kroz promjenu vladajućeg proizvodnog odnosa nakon drugog svjetskog rata, a koja se 1968. nalazi u fazi liberalizacije, te prelaska na intenzivni umjesto ekstenzivnog načina proizvodnje, tj. usred privredne reforme. Radi se o dobro poznatim ciklusima reforme: liberalizacija i partijsko stezanje u odnosu na liberalizaciju. Revolucionarna, socijalistička emancipacija završava u svojoj antitezi — konzervativnoj legitimaciji vlasti i nameće pitanje sinteze dijalektike socijalističkog prosvjetiteljstva.

1. '68. u Jugoslaviji

Nakon uvođenja samoupravnog socijalizma 1950. godine, početkom 1960-ih donose se prve veće izmjene u gospodarskom sustavu: jugoslavenska se vlast javno opredjeljuje za decentralizaciju i liberalizaciju kroz reforme. Godine 1961. država po prvi puta dozvoljava poduzetima da samostalno odluče o načinu korištenja vlastitog prihoda, što je do tada pripadalo u područje državnog planiranja. Centralna planska proizvodnja u socijalizmu je bila osnovni oblik proizvodnje, sredstvo kojim vrh države regulira ukupnu proizvodnju društvenog života i vladajućeg društvenog odnosa. Ciljevi proizvodnje tako su se određivali izvan samog proizvodnog procesa na temelju strateške

odluke jedne društvene grupe, a proizvodnja je činila samo sredstvo za njihovo ostvarivanje. Paket zakona koje je 1965. donijela Savezna skupština Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije značili su početak opće privredne reforme, a trebali su rezultirati u općem “odumiranju” države, distanciranju Partije od aparata vlasti te u transformaciji državnog vlasništva u društveno kojim će upravljati neposredni proizvođači.⁰¹ Međutim, posljedice su bile suprotne — kako je društveni kapital postao glavni izvor državnih investicija, država je jačala. Istovremeno, pada stopa rasta društvenog proizvoda, zbog korekcija cijena i carinskih tarifa dolazi do općeg porasta troškova života te do obustave zapošljavanja, a sve više radne snage nalazi se na privremenom radu izvan države (KLASIĆ 2012: 24–25). Osnovni odnosi se nisu promijenili: partija i jugoslavenski vrh još su uvijek upravljali ukupnom proizvodnjom na općoj razini, što se odnosi npr. na ukupnu raspodjelu društvenog viška, smjer razvoja, model proizvodnje, osnovne investicije, monetarnu i fiskalnu politiku i međunarodnu trgovinu.⁰² Na taj se način interesi određene društvene skupine — vladajuće klase — predstavljaju u formi općih društvenih potreba, no tome će se obratiti u daljnjoj raspravi.

Jugoslavensko otvaranje tržišta 1960-ih i pad Aleksandra Rankovića 1966. godine potaknuli su period liberalizacije medija i reorganizacije Partije u smjeru samostalnosti partijskih organizacija u republikama i autonomnim pokrajinama. Ovo su bili nužni razlozi za ostvarenje takvog podviga kakav su bile studentske demonstracije — prvi puta su tolerirana okupljanja i zahtjevi mase, a studenti su se prvenstveno organizirali putem tiskovina. Potrebno je napomenuti da je osim loše ekonomske situacije u državi još jedan element bitno utjecao na mogućnost realizacije studentskih demonstracija. Bio je to već višegodišnji nastavnički, znanstveni i javni angažman sveučilišnih profesora okupljenih oko časopisa *Praxis* kojim su stvoreni uvjeti za “pokret” kakav se idejno može suprotstaviti režimskoj praksi. Praksisovci su pored kritike diskrepancije između teorije i prakse u jugoslavenskom socijalizmu kritizirali i zanemarivanje društvene reforme u odnosu na privrednu i ekonomsku liberalizaciju bez političke liberalizacije, a materijalizaciju svoje teorije vidjeli su upravo u potencijalima studentskog pokreta. Oni tijekom travnja i svibnja 1968. u Beogradu i

01 Vidi Hrvoje Klasić (2012), *Jugoslavija i svijet 1968*, str. 18.

02 Mladen Lazić (1987), *Ususret zatvorenom društvu? Klasna reprodukcija u socijalizmu*, str. 23.

Zagrebu organiziraju tribine na kojima se raspravlja o temama poput socijalizma i demokracije, problema nejednakosti u socijalizmu, stanja u drugim socijalističkim zemljama itd. U skladu s Marcuseovim geslom, ovaj je pokret mogao dobiti svoj revolucionarni potencijal upravo tek “sinergijom profesora i studenata”.⁰³ Pritom valja ipak, makar to ovdje mogu samo na rubu, istaknuti da beogradska grupacija praksisovaca zajedno s liberalnim političkim vodstvom CKS, a za razliku od vodećih praksisovaca u Zagrebu, cilja na radikalnu promjenu strukture vlasti u smjeru višepartijskog sistema. U tom smislu studentski zahtjevi načelno su odudarali od profesorskih.

Uzroci studentskih demonstracija bili su prvenstveno uzrokovani lošim studentskim standardom te neuspjesima privredne reforme. Zahtjevi su se u početku odnosili na egzistencijalne kategorije poput prehrane, smještaja ili stipendija te zahtjev za reformom visokoškolskog obrazovanja koja bi podrazumijevala modernizaciju nastave i aktivniju ulogu studenata u upravljanju sveučilištem. Broj studenata je narastao zbog demografske eksplozije nakon Drugog svjetskog rata, gospodarskog prosperiteta te potrebe za visokokvalificiranom radnom snagom, što je ubrzo rezultiralo u prekapacitiranosti studentskih domova, knjižnica i restorana. Također, po prvi puta visoko obrazovanje prestaje biti privilegija buržoazije i postaje javno dostupno. Studiranje je u prosjeku trajalo 10 godina, a studenti su završavali visokoškolsko obrazovanje tek u 40% slučajeva (KLASIĆ 2012: 90). Dug prosjek studiranja i nemogućnost zaposlenja nakon fakulteta direktno su utjecali na formiranje aktivne studentske populacije — studenti su bili osobno dotaknuti jugoslavenskim unutrašnjim i javnim politikama, a imali su dovoljno vremena da se bave proučavanjem socijalističke misli. S druge strane, sudjelovanje studenata u sveučilišnim i drugim tijelima visokog školstva imalo je samo participativni, a ne i samoupravni karakter, tj. studenti nisu imali pravo glasanja, čak ni o specifično studentskim pitanjima. Studenti su bili svjesni da je njihova uloga u jugoslavenskom društvu nužna za daljnju reprodukciju vladajućeg proizvodnog odnosa koji je za cilj postavio prelazak na intenzivni model proizvodnje. Otud, studiranje je shvaćeno kao rad, a samoupravljanje je pravo

03 Svjedočanstvo o koliziji između očekivanja studenata i uloge profesora tijekom lipanjskih događanja u Zagrebu nalazi se u Milan Kangrga (2002), *Šverceri vlastitog života* (v. osobito “Dva dana 68”). [Vidi i raspravu o odnosu zagrebačkih praksisovaca prema pitanju stranačke demokracije u prilogu M. Žitka ovom zborniku. Za problematizaciju odnosa profesori-studenti u Beogradu v. ovdje i prilog Srđana Damjanovića. — Dod. ur.]

radnog naroda. Tako zahtjevi studentskih demonstracija nisu ostali na praktičnim problemima — bilo im je jasno da je ovakvo stanje u visokom obrazovanju odraz općeg stanja u jugoslavenskom društvu. Analogno tome, osim forme protesta, objavljivali su redovito zahtjeve i komentare u obliku letaka, proglasa i članaka.

U *Rezoluciji studentskih demonstracija* tako su formulirani i neki općedruštveni ciljevi: smanjenje socijalnih razlika i bogaćenja na nesocijalistički način, smanjenje broja nezaposlenih i ukidanje honorarnog rada, smanjivanje rukovodećeg kadra bez adekvatnih kvalifikacija i za- pošljavanje mladih stručnjaka, demokratizacija svih društvenopolitičkih organizacija, sredstva informiranja i formiranja javnog mnijenja te sloboda govora i demonstracija.⁰⁴ Međutim, iz jugoslavenskih je medija aktivno stvarana drugačija slika: studenti kao rušitelji sistema, unitaristi, birokrati, etatisti, centralisti i antireformisti. Potrebno je naglasiti da navedeni zahtjevi studenata za demokratizacijom 1968. nisu podrazumijevali težnju za višepartijskom demokracijom po zapadnom modelu, već su zagovarali demokratski socijalizam. Iz dokumenata i parola studentskog pokreta vrlo jasno proizilazi da je protest načelno bio prosocijalistički i prokomunistički — jedan od jasnih primjera je preimenovanje Beogradskog univerziteta u Crveni univerzitet “Karl Marks”. Ciljevi demonstracija nisu bili nesocijalistički ciljevi — studenti zagovaraju dosljedno provođenje socijalizma, a ne njegovo odbacivanje. Pored službeno proklamiranih stavova, prostor za difamaciju u medijima davali su pojedinačni iskazi koji su s vremena na vrijeme iskakali iz inače naizgled unisone mase studentskih demonstiranata: postoje izvori da je dio demonstiranata nosio značke s likom Mao Ce Tunga, a drugdje je zabilježeno da su u Beogradu, 1968. i kasnije, postojale ilegalne trockističke grupe.⁰⁵ Ovi su slučajevi često korišteni za daljnju depopularizaciju studentskih demonstracija u medijima kroz optužbe za radikalizam i frakcionaštvo. Tako godinu dana nakon demonstracija studenti objavljuju članak pod nazivom “3000 reči” kojim komentiraju sliku stvorenu o njima u državnim sredstvima informiranja:

“Suprotno onom što su im prebacivali i prebacuju malograđanski neoliberali, studenti nisu zauzeli frontalni stav protiv privredne

04 Usp. građu u *Jun–Lipanj 1968. Dokumenti, Praxis* 1–2, 1969., str. 62.

05 Vidi M. Bešlin 2009, “Uticaji Juna ’68. na političku situaciju u Jugoslaviji”, str. 50. B. Kanzleiter 2009, “1968. u Jugoslaviji. Tema koja čeka istraživanje”, str. 51.

reformе, ako pod njom treba podrazumевati prelaz ka modernijem, racionalnijem, intenzivnijem privređivanju, uz brižljivo sistematsko rešavanje svih socijalnih i drugih problema koji pri tom nužno nastaju, a ne stihijsko delovanje tržišta. Suprotno onome za šta su ih optuživali i optužuje birokrati, oni se nisu zalagali za pluralizam buržoaske demokratije, niti za anarhističko razaranje svih postojećih institucija, niti za privredni i politički etatizam, mada se nedvosmisleno izjašnjavaju za ukidanje svih centara otuđene političke moći. Jednom rečju, ideal studenata je demokratski socijalizam. Oni su uvereni da je u našim istorijskim uslovima ostvarenje tog cilja realno moguće.”⁰⁶

Među “generacijom ’68.” izrazito je živa ideja da je ključan element progresa konstantna kritika društvenog uređenja — djelovanjem trebaju vladati razumom utvrđene vrijednosti te se ono uvijek nanovo treba preispitivati. Organiziraju se izvan studentskih udruga koje su bile jasno u nadležnosti Partije, formiraju se akcijski odbori koji su djelovali kao parainstitucionalna tijela. Međutim, premda revaloriziraju stanje u jugoslavenskom društvu, ne uspijevaju kritički procijeniti pitanje pozicije radničke klase ni Saveza komunista. U tom smislu “generacija ’68.,” koju se danas nerijetko glorificira zbog njene hrabrosti da se suprotstavi vidljivom zanemarivanju socijalističkih vrijednosti, ne djeluje dovoljno radikalno da bi bilo subverzivno. Štoviše, s obzirom na činjenicu da su od strane vladajuće elite svejedno tretirani kao politički buntovnici, a nisu uspjeli ostvariti suradnju s radništvom, te nisu uspjeli detektirati zajednički nazivnik problema na koje su ukazivali, cijeli se studentski zahtjev teško može čitati kao ostvariv politički program. Radnici, u kojima su studenti vidjeli prirodnog saveznika, a čije su interese i ciljeve smatrali identičnim svojim, uglavnom nisu pokazali interes ni solidarnost sa studentima. Prvenstveno se radilo o niskokvalificiranom radništvu, koje je u studentskim zahtjevima za adekvatno obrazovanom radnom snagom vidjelo direktan napad na svoju poziciju, te o tek uspostavljenom srednjem staležu koji je strahovao od povratka na staro (KLASIĆ 2012: 153). S druge pak strane, time što izostaje realna podrška radništva, studenti postaju jedini nositelji “revolucionarnog pokreta” u Jugoslaviji. Tito i jugoslavenska vlast sudjeluju u produbljivanju tih strahova radničke klase — tvrde da praksisovci žele maknuti radničku klasu

06 Vidi dokumentaciju u: *Jun–Lipanj 1968. Dokumenti. Praxis.* 1–2, 1969: 447.

kao najvažniji faktor jugoslavenskog društva i umjesto toga staviti mudrace i tehokrate (KLASIĆ 2012: 237).

Glavni korak jugoslavenske vlasti, koji je uslijedio nakon studentskih demonstracija, bio je konzervativni zaokret kroz donošenje “Smjernica o najvažnijim zadacima Saveza komunista u razvijanju sistema društveno-ekonomskih i političkih odnosa” od 9. lipnja 1968. godine na zajedničkoj sjednici Predsjedništva i Izvršnog komiteta Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije (v. *Praxis* 1969). Prema službenom objašnjenju, zaključci izneseni u ovim smjernicama doneseni su i prije studentskih demonstracija, ali se referiraju na događaje koji su se odveli. Smjernicama se prvenstveno potvrđuje odabrani put u socijalističko samoupravljanje, ignorirajući studentske zahtjeve za demokratizacijom. Nadalje, priznaje se da postoje razlike u dohocima pojedinih grana djelatnosti koje nisu zasnovane na rezultatima rada te se prihvaća zahtjev za ograničavanjem ovakvih slučajeva, kao i za punim učešćem studenata u samoupravljanju. Situaciju u jugoslavenskom rukovodstvu nakon studentskih demonstracija opisuje Milivoj Bešlin (2009: 61):

“Liberalni delovi nikada sasvim monolitnog Saveza komunista su pouku šezdesetosmaške pobune videli koliko u nužnosti, još više u odlučnosti da se reformski procesi nastave, ubrzaju i prodube, dok su konzervativni elementi u navedenim događajima iščitavali potvrdu svojih uverenja o neophodnosti ‘stezanja kursa’ i odustajanja od doziranog otvaranja privrede i nastavka evolutivne demokratizacije jugoslovenskog društva.”

Savez komunista Jugoslavije, da bi spriječio daljnje studentske akcije (među ostalim i uslijed rastuće nestabilnosti uzrokovane intervencijom Varšavskog bloka u Čehoslovačkoj), onemogućava ujesen 1968. daljnji rad kritičke studentske štampe i nezavisnih akcijskih odbora koji su nastali tijekom demonstracija. Studenti svejedno pokušavaju djelovati, a grupacije među njima se sve više, pogotovo u Hrvatskoj, fokusiraju na nacionalne interese. Događanja koja su se odvila u Hrvatskoj tri godine kasnije pokazuju koliko je studentska masa 1968. godine zapravo bila ideološki raznolika. Hrvatska 1971. dovršava takoreći srpsku '68., dok s druge strane zanemaruje zahtjeve koji su joj bili postavljeni kao primarni — kroz artikulaciju nacionalnih ekonomskih interesa nastavlja borbu za demokratsko samoupravljanje, ali postavlja nacionalno pitanje iznad onog socijalnog ili demokratskog.

2. Konzervativizam, konzervativnost i reakcija

Čini se da je da je konzervativnost karakteristika koju je posebno teško definirati, u svakodnevnom govoru i javnom diskursu često se koristi potpuno nekritički. Konzervativnim se smatraju protivnici promjene, ali i tradicionalisti, nacionalisti itd. Danas se ovim pojmom u javnosti označavaju prvenstveno vjernici, oni koji još uvijek zagovaraju primat crkve, osobito katoličke, ili barem smatraju da ona treba, uz državu, igrati ključnu ulogu u građanskom odgoju i obrazovanju. Uglavnom se uz njega vežu i stavovi koji promoviraju ograničenje seksualnih sloboda te inzistiranja na stabilnim institucijama (u smislu sustava normi) poput braka i obitelji. Oni malo hrabriji uzimat će konzervativizam kao reakcionarnost — zahtjev za povratkom na staro. Konzervativizam će se tako suprotstavljati i ideji liberalizma i ideji socijalizma: s jedne strane on zahtijeva ograničavanje političkih sloboda ljudi, a s druge strane odbija svaku mogućnost promjene, a kamoli revolucije. Upravo je zbog ovih raznorodnih definicija i shvaćanja potrebno uvijek iznova postaviti pitanje o sadržaju i kontekstu konzervativizma.

Premda konzervativizam u širem smislu postoji oduvijek (kao odupiranje promjenama) kao ideologija on načelno nastaje u reakciji na prosvjetiteljstvo.⁰⁷ Uže shvaćanje svjesnog konzervativizma temelji se na skepticizmu o ulozi razuma u politici — ideali su nedostupni pojedincu, pa se umjesto toga trebamo oslanjati na tradiciju i autoritet. Pritom konzervativizam zagovara elitizam pa je njegov jedini temeljni princip ideja da određeni pojedinci ili grupe ljudi imaju privilegiran pristup nagomilanom iskustvu ili autoritetu pa zbog toga trebaju zauzimati pozicije moći, tj. više klasne pozicije u hijerarhijskom društvu.⁰⁸ Tako ne postoje *a priori* određene vrijednosti koje se trebaju slijediti i na temelju kojih je potrebno izgraditi državu, već vrijednosti utvrđuje autoritet (koji prvenstveno predstavljaju elite, a tek sporedno i država) na temelju već isprobanog. Drugim riječima,

07 Za konceptualni i povijesni pregled konzervativizma v. R. Kalanj (1998), “Mijene i konjunkture konzervativizma”; C. Robin (2011), *The Reactionary Mind*; A. Hamilton (2016), “Conservatism”.

08 Tako i Titov komentar o dovođenju “mudraca i tehnokrata” na vlast (Klasić 2012: 237) svjedoči o elementu modernog konzervativizma prema kojem određena grupacija ljudi, za koju postoji konsenzus, ima privilegirani pristup razumu i treba zbog toga zauzimati autoritativne i vladajuće pozicije u društvu. Posebno je interesantna ovakva Titova opservacija u kontekstu pojave nove klase u jugoslavenskom društvu, čemu ću se obratiti u daljnjoj raspravi.

konzervativizam daje primat onim istinama koje su potvrđene dugogodišnjim funkcioniranjem institucija nad apstraktnim idejama bez empirijske potvrde — on odbacuje ideju misaonih projekta i njihovu utopijsku sliku društva kojem bi trebalo težiti (ROBIN 2011: 25). Kritiziraju se liberalne i socijalističke ideje racionalnih, univerzalnih rješenja koja se pretpostavljaju onim tradicionalnim. Konzervativna misao smatra da legitimnost institucija proizlazi iz njihove historijske uloge, tj. da je kolektivni razum akumuliran u institucijama.⁰⁹ Pojedinac nikada neće moći sadržavati cijelu historiju političkih odluka da bi donosio racionalan sud pa se konzervativisti oslanjaju na ideju da običaji nisu statični nego dinamični, da se uvijek iznova testiraju iskustvima novih generacija.

U tom smislu ne odbacuje se u potpunosti ideja promjene, kao što je to slučaj kod dogmatskih reakcionara, već se ne pristaje samo na onakvu promjenu koja se temelji na apriorno određenim, teorijski izvedenim principima poput slobode ili jednakosti. Reforme se trebaju odvijati u skladu sa sadašnjim vremenom, trebaju se izvoditi u okviru postojećih institucija i običaja i prethodno moraju biti jasno definirane i isprobane, dokazano prihvatljivije od sadašnjeg načina funkcioniranja, a ne isključivo teorijski utemeljene. Načelo je konzervativizma: ne treba mijenjati ono što nije pokvareno. Apstraktni principi nisu dostupni pojedincima (dostupno im je samo ono subjektivno, pojedinačno opravdanje djelovanja), tako da bi jedino institucije i vjera u institucije mogle donositi načela i djelovati u interesu društva.

Imajući u vidu elementarne teorijske načine na koje definiramo konzervativizam (HAMILTON 2016), unutar toga pojma možemo razlikovati relativni i apsolutni konzervativizam. Relativni konzervativizam priznaje da institucije u socijalizmu, feudalizmu ili fašizmu mogu dobro funkcionirati u određenim društveno-političkim kontekstima i na temelju toga trebaju ostati vladajuće ideologije (primat se daje tradiciji nad apstraktnom idejom npr. ljudskih prava). S druge strane, apsolutni konzervativizam odbacuje ideju formiranja čitave države i društva oko jednog povezujućeg racionalnog principa kao što je slučaj u navedenim ideologijama. U tom smislu ne bi postojalo totalitarno društvo koje funkcionira, tj. u kojem ne bi trebalo refor-

09 Primjer su Ujedinjeno kraljevstvo Velike Britanije i Irske te Sjedinjene Američke Države čiji su pravni sustavi još uvijek utemeljeni na običajnom pravu. Odluke se donose s obzirom na one već donesene u prošlim slučajevima koji se razložno smatraju dovoljno sličnim.

mirati institucije. Konzervativizam, međutim, nije nužno za nasljedne oblike vladavine, za aristokraciju ili protiv demokracije; on se oslanja na elite, ali pogotovo u svojoj suvremenijoj inačici dozvoljava mogućnost pojedincu da se uspinje u hijerarhijskoj ljestvici ukoliko priznaje institucije poput obitelji, privatnog vlasništva ili religije (ROBIN 2011: 23). Konzervativizam nije a priori protiv individualnih sloboda, već zauzima paternalističko stajalište da tradicija (obitelj, religija) znaju što je najbolje za pojedinca te da država treba promicati moralnost svojih građana, a ne samo štititi njihova prava.

Prema elementarnom razumijevanju, konzervativizam se definira i kao “stanje duha, odnosno način mišljenja o čovjeku i društvu koji je usredotočen na čuvanje (održavanje) postojećeg političkog, socijalnog i ekonomskog poretka” (KALANJ 1998: 197). U širem smislu, pod konzervativne pokrete spada i dogmatska reakcija — zahtjevaju se specifične promjene koje uvijek imaju u cilju restauraciju prošlih autoriteta, institucija i odnosa. Takav konzervativizam moguće je razumjeti samo iz konkretne historijske perspektive, gdje se pretpostavlja da je društvo uništilo određene ideale koji bi trebali predstavljati praktičku i djelatnu orijentaciju društva (npr. tradicionalna obitelj, ali i tržišno-ekonomsko strukturiranje društvene stratifikacije). Historijski gledano, konzervativizam se prvo javlja kao suprotnost rastućem liberalizmu 18. stoljeća: on se kritički odnosi prema idejama jednakosti, slobode i čovječanstva kao apriornim postavkama na temelju kojih se određuje daljnje djelovanje te odbacuje ideju primjene načela *laissez faire* na moralnu sferu. Nove institucije, koje bi proizašle iz apriornih stavova, smatraju se nestabilnima jer nisu empirijski iskušane, pa se ideje individualnih prava uzimaju kao destruktivne za društvo i zajednicu.

Nakon 1848. godine konzervativna misao prihvaća pragmatične stavove liberalizma — one vezane za razvoj tržišno-kapitalističke ekonomije, a zadržava osnovne ideje konzervativne tradicije kao što su “snažan autoritet države, religijske vrijednosti, socijalna distanca i fiksni identitet socijalnih grupa, obiteljske vrijednosti, kolektivna uvjerenja itd.” (KALANJ 1998: 199). Ovakav je konzervativizam, za razliku od aristokratskog, skloniji rješavanju socijalnog pitanja jer putem raznih vrsta mjera i zaštita osigurava ovisnost pojedinca o pomoći države i vjeru u postojeće institucije, pa time i ovisnost o trenutnom poretku. S druge pak strane, socijalističke revolucije 20. stoljeća, kao antikonzervativne i antiliberalne, izvele su nove društveno-političke sustave koji su stvorili nov tip konzervativizma. Socijalistički kon-

zervativizam oslanjao se na naslijeđe evolucionizma i biologistička tumačenja rase, nacije, autoriteta itd. (KALANJ 1998: 200). U ovu skupinu pripadaju također i totalitarni režimi poput nacionalsocijalističkog i fašističkog.

Struje konzervativnih pogleda oblikuju se kao sinkretička stajališta spram liberalizacije i socijalizacije, ali zadržavaju temelj odbacivanja racionalnosti u korist empirije. Revolucija se u socijalizmu ne poima kao "puki prevrat političkog poretka, nego kao visokoracionalizirano sredstvo afirmacije društvenog smisla napretka" (KALANJ, isto). S druge strane, hibrid konzervativnog socijalizma zadržava ideal jednakosti, ali kao metodu koristi autoritet, odanost, hijerarhiju, red i etablirane institucije, čime sam pobija svoju svrhu. Tako je osnovna kritika *Praxisa* prema jugoslavenskom rukovodstvu bila inzistiranje na racionalnim socijalističkim idealima i u praksi: država ne smije biti sama sebi svrhom, glavni zadatak joj je ukidanje radničke klase kao klase, čime nestaje potreba za širenjem klasne svijesti ili samoorganiziranjem u obliku Partije.

3. Konzervativnost jugoslavenske vlasti

Do izbijanja studentskih demonstracija, kao konzervativci su bili pozivani centralisti i protivnici reforme, prvenstveno niskoobrazovani pojedinci koji su legitimitet za višu društvenu funkciju dobili na temelju zasluga u uspostavljanju socijalističkog poretka. Ovaj je kadar strahovao od decentralizacije jer su u njemu vidjeli potencijal za buđenje nacionalizama i dezintegraciju zemlje. Pored toga, smatralo se da bi decentralizacija pogodovala nekim republikama (Sloveniji i Hrvatskoj), a direktno štetila onim manje razvijenim. Uspostavom Federativne Narodne Republike Jugoslavije pružilo se povjerenje vladajućima da ustroje državu prema socijalističkim načelima i osiguravaju društvenu dobrobit. Međutim, društvo se još jednom raspalo na dvije osnovne klase: kolektivno-vlasnička klasa (koja upravlja planskom proizvodnjom, viškom i društvenom reprodukcijom) i radništvo (LAZIĆ 1987: 15). Kolektivno-vlasnička klasa ima monopol nad upravljanjem i aparatima prinude, a to upravljanje se vrši nad društvom radnika koji se onda ponovno svrstavaju u suprotnu klasu. U jugoslavenskom socijalizmu nužno je bilo prikriti klasni karakter društva, prvenstveno radi očuvanja legitimiteta vladajuće pozicije koja je izabrana na vlast kako bi dokinula klase. Monopol nad aparatima prinude na temelju kojih je izvedena državotvorna revolucija uz državnu administraciju, sudstvo i ideološke aparate osiguravao je dominaciju vladajuće klase.

Studenti 1968. nisu uspjeli uočiti ova događanja. Premda su u medijima i prozivani “đilasovcima”, nisu uvidali da je borba protiv birokrata zapravo borba protiv već formirane i etablirane nove klase.

Otud sukob 1968. godine moramo vidjeti kao sukob klasnog tipa u prividno besklasnom društvu. Jugoslavenska je vlast tijekom studentskih prosvjeda 1968. usredotočena na održavanje postojećeg političkog, socijalnog i ekonomskog poretka, zbog čega se nerijetko koristi represivnim aparatom države te difamacijom studentskog pokreta kroz medije koji su pod direktnom ili indirektnom ingerencijom države. Udžbenici tiskani 1970-ih i 1980-ih godina prikazuju studente kao “anarholiberalne koji pripremaju kontrarevoluciju i teren za vanjskog neprijatelja” (KLASIĆ 2012: 245). Tito tako u direktnom obraćanju studentima putem državne televizije naizgled zauzima njihovu stranu, što se, prema svjedočanstvima članova Predsjedništva i Izvršnog komiteta centralnog komiteta saveza komunista Jugoslavije pokazuje kao pokušaj smirivanja situacije i stabilizacije aktualne vlasti (KLASIĆ 2012: 180). Samim činom podrške studentima Tito, kao dio pokreta koji je stekao pravo na vlast kroz revolucionarni čin NOB-a, ponovno potvrđuje svoje pravo na privilegiranu poziciju te umanjuje podjelu i sukob u državi. Generacije koje su proživjele Drugi svjetski rat, smatrajući kako su dostigle historijski uspjeh Revolucije, oslobođenje naroda od okova kapitalizma i uspostavu socijalističkog poretka, vidjele su u studentskim demonstracijama isključivo nezahvalnost i destrukciju. Sličnu realnost opisuju i Marcuse:

“(...) u onoj mjeri u kojoj tehnički progres osigurava rast i koheziju komunističkog društva, uzmiče ideja o kvalitativnoj promjeni koja bi ustanovila bitno drugačije ustanove, novo usmjerenje proizvodnog procesa, novi način čovjekove egzistencije.”¹⁰

Nova ljevica 1950-ih i 1960-ih pokušava pronaći odgovor na nepokretnost ljevičarskih političkih snaga u odnosu na razvijeno industrijsko društvo. Humanistički marksizam i teorija Nove ljevice naglašavali su historijski potencijal i slobodu pojedinca kao temelj društvene kritike (KANZLEITER 2009: 33). Demonstracije 1968. donose zahtjev za promjenama temeljen na drugačijem razumijevanju racionalnosti, na afirmaciji prava individue i afirmaciji ideja socijalne pravde i samopravnog socijalizma. Jugoslavenski je realsocijalizam, s druge strane, u okolnostima studentskih demonstracija čvrsta struktura uvjerenja

10 H. Marcuse (1968), *Čovjek jedne dimenzije*, str. 13.

koja demokratizaciju promatra kao propadanje, a prava pojedinaca kao destrukciju zajednice, te djeluje isključivo s ciljem očuvanja središnjeg autoriteta političke vladavine. On očajnički pokušava zadržati institucije, ograničiti promjene na isprobane reforme — što je u samom temelju konzervativizma — a da ne izgubi privid revolucionarnog momenta koji mu daje pravo na vlast i koji ju je na tu vlast doveo.

“Ključna riječ koja je smetala režimu bio je ‘pokret’. U socijalističkoj Jugoslaviji mogao je postojati samo jedan pokret, predvođen Savezom komunista. Svaki drugi koji ne priznaje primat Saveza komunista smatrao se frakcionaštvom, a u konačnici putem u višestranačje.” (KLASIĆ 2012: 243)

Premda je jugoslavenska nova klasa konzervativna u odnosu na kritike studenata, potrebno je naglasiti da su i studenti konzervativni u održavanju socijalističkih ideala. Zahtjevi studenata bili su prvenstveno reformski — oni nemaju jasnu, univerzalnu i racionalnu političko-teorijsku pozadinu iz koje bi pristupali problemima u Jugoslaviji, već to čine iz potpuno egzistencijalne perspektive. Pritom zanemaruju upravo kritiku onih dijelova jugoslavenskog društva koji čine temelj socijalnog konteksta 1968., tj. kritiku vladajuće klase koja upravlja društvenom reprodukcijom. U tom su smislu studentski prosvjedi 1971. godine manje konzervativni i radikalniji jer propituju etabrirane institucije i subvertiraju vladajući politički poredak. No, ujedno s time, 1971. je kritička i reakcionarna. Socijalizam, kao aparat upravljanja koji se pokušavao održati na vlasti, ovdje je konzervativna pozicija, ali se 1971. njemu suprotstavlja reakcija koja ponovno uvodi prošle institucije i vrijednosti (prvenstveno naciju kao relevantan moralni i politički autoritet). Režim je na to reagirao represivnim udarom. Ali, nakon gušenja “Hrvatskog proljeća” jugoslavensko je rukovodstvo pod Titom uključilo glavne zahtjeve za većom decentralizacijom u nacrtu novog Ustava, koji je konačno usvojen 1974. Od tada, pa sve do Titove smrti, počinje faza sve čvršće represije i novog autoritarizma protiv svih snaga koje na neki način predstavljaju opasnost za politički monopol Saveza komunista Jugoslavije.

Jugoslavenski je realsocijalizam tako konzervativan u nekoliko elemenata. Prvo, u naletu kritičara — studenata koji pod utjecajem praksisovskih profesora prepoznaju diskontinuitet u socijalističkoj praksi, vlast se koristi privilegiranim pristupom represivnim i ideološkim aparatima u državi kako bi očuvala vladajuće odnose. Racionalnost tih odnosa pada na sporedni kolosjek, a primat se daje potvrđivanju

njihove korisnosti kroz postojeće institucije. Drugo, premda se naglašava zahtjev za socijalističkim obrazovanjem omladine, od socijalističkih se vrijednosti ponovno prave institucije. Ne postoji više apriorno načelo jednakosti kojim se moramo voditi jer je jednakost institucionalizirana u obliku partije. U društvu vođenom prividnim načelom jednakosti u njegovoj institucionalnoj formi nije moguće pozvati na odgovornost realnu vladajuću elitu — ona je uvijek artikulacija društvene potrebe. Treći element konzervativizma u Jugoslaviji 1968. godine je vladajući paternalizam. On uključuje vjerovanje kako država zna što je najbolje za pojedinca i kako je njena odgovornost — upravo u skladu s analognim konzervativnim zahtjevima — ne samo da daje pojedincu slobode da djeluje, već i da odredi kako da djeluje u njegovom najboljem interesu. Konačno, od prvotne racionalnosti metode revolucije u uspostavi novog besklasnog društva jugoslavenski real-socijalizam čini neupitnu instituciju koja daje opravdanje za formiranje i održavanje nove klase na vlasti. Na taj se način pojam revolucije monopolizira za one koji su u revoluciji već sudjelovali: ona se pravi statičnom, neupitnom i nenadvladivom. ★

LITERATURA

- Bešlin, Milivoj. 2009. "Uticaji Juna '68. na političku situaciju u Jugoslaviji", *Društvo u pokretu. Novi društveni pokreti u Jugoslaviji od 1968. do danas*. Ur. Đorđe Tomić i Petar Atanacković. Novi Sad: Cenzura, 49–63.
- Đilas, Milovan. 2010. *Nova klasa. Kritika savremenog komunizma*. Zagreb: Feniks knjiga d.o.o.
- Hamilton, Andy. 2016. "Conservatism", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (ur. Edward N. Zalta. (<https://plato.stanford.edu/archives/fall2016/entries/conservatism/>) Posljednji pregled: 22.05.2019.)
- Kalanj, Rade. 1998. "Mijene i konjunktore konzervativizma". *Revija za sociologiju*, Vol XXIX. No. 3–4. Str. 195–208.
- Kanzleiter, Boris. 2009. "1968. u Jugoslaviji. Tema koja čeka istraživanje", *Društvo u pokretu. Novi društveni pokreti u Jugoslaviji od 1968. do danas*. Ur. Đorđe Tomić i Petar Atanacković. Novi Sad: Cenzura, 30–48.
- Jun-Lipanj 1968. Dokumenti. Praxis*. 1–2, 1969.
- Kangrga, Milan. 2002. *Šverceri vlastitog života*. Split, 2002. (Biblioteka Feral)
- Klasić, Hrvoje. 2012. *Jugoslavija i svijet 1968*. Zagreb: Naklada Ljevak.
- Lazić, Mladen. 1987. *Ususret zatvorenom društvu? Klasna reprodukcija u socijalizmu*. Zagreb: Naprijed.

Marcuse, Herbert. 1968. *Čovjek jedne dimenzije*. Sarajevo: Izdavačko preduzeće "Veselin Masleša".

Robin, Corey. 2011. *The Reactionary Mind: Conservatism from Edmund Burke to Sarah Palin*. New York: Oxford University Press.

Tomić, Đorđe. 2009. "Društveni pokreti: pitanja, pojmovi, teorije, metode", *Društvo u pokretu. Novi društveni pokreti u Jugoslaviji od 1968. do danas*. (ur. Đorđe Tomić i Petar Atanacković). Novi Sad: Cenzura, 12–27.

MEDIJSKI IZVORI

Titov govor studentima (Posljednji pregled: 2.11.2018. <https://www.youtube.com/watch?v=NnezfeNUEu8>)

Subotić, Marko i Šećkanović, Almir. 2018. "Ideal 68.", *Al Jazeera Balkans* (Posljednji pregled: 21.4.2018. <https://www.youtube.com/watch?v=dtVyAvOgB7s>)

je participe
tu participes
il participe
nous participons
vous participerez
ils profitent

